

ผู้ชายที่แสดงบทบาทผู้หญิงในละครของรัชกาลที่ 6

Males Performing Female Roles in the Dramas of King Rama VI

รัชดา โชติพานิช (Rachada Chotipanich)¹

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (Surapone Virulrak)²

Received: May 29, 2021

Revised: July 8, 2021

Accepted: August 20, 2021

บทคัดย่อ

ด้วยข้อห้ามทางจารีต วัฒนธรรม ศาสนา และกฎหมายของหลายประเทศในอดีต ที่ห้ามผู้หญิงแสดงละคร ทำให้ต้องใช้นักแสดงเพศชายแสดงบทบาทผู้หญิงในละคร แม้มีการยกเลิกข้อห้ามดังกล่าวแล้ว แต่ยังคงมีผู้ชายแสดงบทบาทผู้หญิงอยู่จนถึงปัจจุบัน บทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กับการสร้างนาฏกรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอผู้ชายที่แสดงละครเป็นตัวนางหรือเป็นผู้หญิงในละครของรัชกาลที่ 6 โดยพบว่า ในประเทศไทย หลังจากมีประกาศใน รัชกาลที่ 4 พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้หญิงแสดงละครข้างนอกราชสำนักได้ ทำให้มีผู้หญิงแสดงร่วมกับนักแสดงชายบ้าง หรือเป็นคณะละครหญิงล้วนบ้าง แต่ทว่า การใช้ผู้ชายแสดงบทบาทผู้หญิงนี้ ก็ยังคงมีอยู่ และมิใช่เรื่องผิดปกติในสังคมยุคนั้น แต่อย่างใด นอกจากนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการฝึกมหาดเล็ก ข้าราชการบริวาร เสือป่า

¹ หลักสูตรดุริยางค์บัณฑิต สาขานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Doctor of Philosophy Program in Thai Theatre Dance, Department of Dance, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

² ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Department of Dance, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

นักเรียนนายร้อย ที่เป็นผู้ชาย แสดงบทของผู้หญิงทั้งในการแสดงโขนและละครเรื่อยมา จน พ.ศ. 2463 หลังจากพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะมีฝ่ายใน จึงเริ่มปรากฏนักแสดงสมัครเล่นผู้หญิงร่วมแสดงละครในคณะละครศรีอยุธยาเริ่มปรากฏต่อสาธารณชนเป็นครั้งแรก และแสดงมาตลอดรัชสมัย

คำสำคัญ: ผู้ชาย, บทบาทผู้หญิง, ละคร, รัชกาลที่ 6

Abstract

According to traditional, cultural, religious, and legal taboos of many countries in the past, women were prohibited from acting on stage. Therefore, female roles in the dramas could only be performed by male characters. Nowadays, although such prohibition has been lifted, males still can be seen playing women roles in the dramas. This article is a part of a thesis focusing on His Majesty King Maha Vajiravudh and his drama inception. The purposes of this article were to present males who played female roles in the drama of King Rama VI. The study found that in Thailand, after King Rama IV allowed females to perform on stage outside the royal court, many dramas were performed by both males and females or all-female theater troupes. However, males still performed female roles and were not seen as unusual in the society. During the reign of King Rama VI, chamberlains, royal court officers, scouts and male students were trained to play female roles in Khon and dramas. Until 1920, after King Rama VI had wished to have a fiancée, amateur actresses began to appear and participated in Sri Ayuthayarom troupe for first time and performed in many dramas throughout the reign.

Keywords: Males, Female Roles, Dramas, King Rama VI

บทนำ

การใช้ผู้ชายแสดงบทบาทผู้หญิงในละครมีมานานแล้ว ในต่างประเทศนั้น กฎหมายหรือข้อบังคับที่รัฐออกห้ามมิให้ผู้หญิงแสดง ด้วยขนบธรรมเนียมที่เห็นว่า ผู้หญิงควรอยู่แต่ในบ้านเรือน หรือการจำกัดสิทธิของผู้หญิงมิให้เท่าเทียมกับชาย หรือ เพื่อป้องกันการกระทำผิดศีลธรรมนั้น ทำให้หลายประเทศต้องใช้ผู้ชายแสดงในบท ผู้หญิงแทน นักวิชาการปัจจุบันให้นิยามการแสดงข้ามบทบาทเหล่านี้ว่า การเปลี่ยน เพศภาวะ transgender role cross-sex acting หรือ cross-dressing บ้าง

การแสดงข้ามบทบาทจากชายเป็นหญิงนี้ จึงมิใช่เป็นความแปลกใหม่ที่เกิดขึ้น ในสังคมไทยในสมัยนั้น ในฐานะของผู้แสดง นับว่าเป็นการทำทลายความสามารถของ ผู้แสดงที่จะนำกริยาท่าทางของความเป็นผู้หญิงมาแสดงได้สมบทบาทเพียงใด นอกจากนั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ ยังพบเห็นได้จากโรงเรียนชายล้วนหรือโรงเรียนหญิงล้วนที่การแสดง ข้ามบทบาทโดยใช้ผู้ชายแสดงละครเป็นหญิงก็ยังคงพบเห็นได้อยู่ ในทางกลับกัน คณะละครที่มีผู้หญิงแสดงเป็นพระเอกก็ยังมีอยู่เช่นกัน

บทความฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวกับการสร้างนาฏกรรม ซึ่งในการรวบรวมข้อมูลนั้นพบว่า มีเอกสารและภาพถ่าย ส่วนหนึ่งที่น่าสนใจ เนื่องจากการแสดงโดยใช้นักแสดงเพศชายแสดงในบทบาทผู้หญิง บทความนี้ จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอนักแสดงเพศชายที่แสดงละครเป็นตัวนางหรือ เป็นผู้หญิงในละครของรัชกาลที่ 6 โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ รวบรวมข้อมูล จากพระราชหัตถเลขา เอกสารและภาพถ่ายจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และ หนังสือที่ระลึกในงานศพของบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งเอกสารอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการอภิปราย

ผู้ชายที่แสดงบทบาทของผู้หญิง

นักแสดงที่ต้องแสดงจากชายเป็นหญิง หรือหญิงเป็นชายนั้น มีมานานในสังคม มนุษย์ เราสามารถพบเห็นการแสดงข้ามบทบาทเหล่านี้ในพิธีกรรม ในการแสดง โดยเฉพาะ การฟ้อนรำและละคร การแสดงพื้นบ้านหลายอย่าง รวมทั้งในราชสำนัก ดังยกตัวอย่าง การแสดงในต่างประเทศ ในสมัยกรีก สถานภาพของสตรีถูกจำกัด ผู้หญิงไม่ได้รับอนุญาต ให้แสดงบนเวที (Alchin, 2005) การแสดงละครชาตรี โนรา ละครนอก ละครในของไทย

ในอดีต การแสดงละครลูกครุค (Ludruk) ในเกาะชาวอินโดนีเซีย ใช้ผู้ชายแสดงในบทผู้หญิง (Thowok, 2015) และบางอย่างเกิดในพิธีกรรม อย่างพิธีกรรมไหว้ผีและวิญญาณของพม่าผ่านร่างทรงที่เรียกว่า นัตปเว (Nut Pwe) นำผู้ชายมาสวมชุดผู้หญิงเพื่อรำรำในพิธีขับไล่ภูตผีในหมู่บ้านและการขอฝน การใช้ผู้ชายแสดงบทบาทผู้หญิงนี้ ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ บทความนี้ ยกตัวอย่างการแสดงข้ามเพศในประเทศไทยและต่างประเทศ โดยมีเกณฑ์ในการเลือกกว่าเป็นการเสนอตัวอย่างผู้ชายที่แสดงบทบาทผู้หญิงในนาฏกรรมประเภทต่าง ๆ ที่พอจะมีข้อมูลประวัติและภาพถ่ายซึ่งพบว่ามีข้อมูลจำนวนมากที่แสดงให้เห็นว่า มีการแสดงข้ามบทบาทกันมาตั้งแต่ในอดีตทั้งเป็นขนบธรรมเนียม เป็นทั้งการแสดงที่สืบทอด ๆ กันมาเป็นเวลานาน ตลอดจนเป็นค่านิยมและเป็นการแสดงภายใต้ข้อจำกัดของกฎหมาย ฯลฯ มีนักแสดงเพศชายจำนวนมากที่มีชื่อเสียงจากการแสดงบทบาทผู้หญิงซึ่งผู้สนใจสามารถค้นคว้าเพิ่มเติมได้ ในบทความนี้ขอยกตัวอย่างพอสังเขป ดังต่อไปนี้

เอ็ดเวิร์ด คินแอสตัน (Edward Kynaston) นักแสดงข้ามเพศในอังกฤษ

ในประเทศอังกฤษ สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา ราว ค.ศ. 1485-1642 ผู้หญิงถูกจำกัดให้อยู่แต่ในบ้าน ด้วยถือว่านอกบ้านนั้นเป็นที่ยอันตรายสำหรับผู้หญิง สถานภาพทางสังคมของผู้หญิงจึงด้อยกว่าผู้ชาย โดยเฉพาะในการแสดงละครเวที (Worthen, 1996, p. 166) ละครยุคที่เชกสเปียร์ยังมีชีวิตอยู่ ผู้หญิงยังถูกห้ามแสดงบนเวที ดังนั้นในการแสดงละครจึงใช้เด็กผู้ชายแสดง เรียกว่า boy player เนื่องจากร่างกายยังไม่สูงใหญ่และเสียงยังไม่แตกหนุ่ม ตัวอย่างนักแสดงชายที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งของยุคคือเอ็ดเวิร์ด คินแอสตัน (Edward Kynaston) เป็นที่รู้จักกันในชื่อเนด คินแอสตัน (Ned Kynaston) (เกิดปี ค.ศ. 1640 เสียชีวิตปี ค.ศ. 1706) เขาสามารถแสดงได้ทั้งบทหญิงและชาย จนกระทั่งปี ค.ศ. 1660 ประเทศอังกฤษอนุญาตให้ผู้หญิงแสดงละครบนเวทีได้ นักประวัติศาสตร์ด้านการละครสันนิษฐานว่า เขาเป็นนักแสดงชาวอังกฤษคนสุดท้ายที่แสดงบทบาทผู้หญิงในละคร (Howe, 1992, p. 25)

ภาพที่ 1

Edward Kynaston

Noted. From *National portrait gallery*, by R. Cooper, 1818, <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw141137/Edward-Kynaston>.

เหมย ลัน ฟาง (Mei Lan Fang) นักแสดงข้ามเพศในอุปรากรปักกิ่ง

จ้าว คือ การแสดงประเภทอุปรากรที่ผสมผสานการแสดง การขับร้อง เจริญและท่าทางของนักแสดง ในสมัยราชวงศ์ชิง เขียนหลวงฮ่องเต๋กำหนดให้อุปรากรปักกิ่งเป็นศิลปะชั้นสูง นักแสดงทั้งหมดต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น ผู้ชายที่แสดงในบทบาทนางเอก เรียกว่านางเอกชาย (男旦 nán dàn) แต่ในสมัยต่อมา เมื่อเริ่มยุคปฏิวัติวัฒนธรรมของพรรคคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2492 เพื่อสิทธิความเท่าเทียมระหว่างหญิงและชาย เป็นผลให้คณะจ้าวเปิดรับนักแสดงผู้หญิงเข้ามาฝึกฝนด้วย ส่วนอีกเหตุผลหนึ่งที่ใช้นางเอกที่เป็นผู้ชายแสดง เนื่องจากจ้าวปักกิ่ง ใช้ทำนองซีผี (西皮 xīpí) และเอ๋อร์หวง (二黄 èrhúáng) เป็นหลัก โทนเสียงของตัวนางเอกจึงถูกปรับจากขนบจ้าวสมัยโบราณให้เหมาะสำหรับผู้ชายแสดงด้วย เพราะปกติผู้ชายจะมีเสียงทุ้มกว่า ต่ำกว่าผู้หญิง เมื่อร้องเสียงเปล่ง การใช้เสียงหลบไม่ใช่เสียงแท้ จึงกลายเป็นเทคนิคของการใช้เสียงในการแสดงที่มักใช้ในตัวนางเอก สำหรับนางเอกชายที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลกเป็นที่ยอมรับกัน คือ เหมย ลัน ฟาง (เกิดเมื่อ พ.ศ. 2437 เสียชีวิตเมื่อ พ.ศ. 2504) เขานำจ้าวปักกิ่งออกไปแสดงในต่างประเทศจนเป็นที่รู้จักในระดับโลก โดยปรับเปลี่ยนวิธีการแสดงแบบเดิม ๆ เป็นแบบใหม่ การเล่น การร้อง

การออกแบบเครื่องแต่งกาย การแต่งหน้า รวมถึงการแสดงท่าทางและแววตาในการสื่อสารกับผู้ชม นับเป็นพัฒนาการสำคัญของจิ๋วปักกิ่งในเวลาต่อมา (Shiue, 2014)

ภาพที่ 2

เหมย ลั่น ฟาง

Noted. From 120th Anniversary of Mei Lanfang, by L. Fang, 2014, http://en.chinaculture.org/info/2014-10/23/content_570582.htm

บันโดะ ทามาซะบุโร (Bando Tamasaburo) นักแสดงข้ามเพศในละครคาบูกิ

ในประเทศญี่ปุ่น คาบูกิ (Kabuki) เป็นการแสดงที่ได้รับความนิยม มีเอกลักษณ์ในการแต่งหน้า และการเคลื่อนไหวที่แสดงถึงความหมาย เนื้อเรื่องที่แสดงเป็นเรื่องของสังคมซามูไรและวิถีชีวิตชาวเมือง คาบูกิเริ่มต้นจากการแสดงของไมโกะ (Maiko) ผู้ดูแลศาลเจ้าอิโมะที่ชื่อว่า อิซุโมโนะ โอคุนิ (Izumono Okuni) ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่ก่อตั้งคณะละครหญิงล้วน แต่หลังจากมีบางคณะพัวพันกับการแอบแฝงขายบริการทางเพศ จึงมีการสั่งห้ามผู้หญิงแสดงคาบูกิ จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1629 จึงเกิดเป็นนักแสดงชายที่แสดงบทผู้หญิง เรียกว่า อนนะกาทะ (onnagata) มีการสืบทอดในตระกูลจากรุ่นสู่รุ่น อนนะกาทะที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง คือ บันโดะ ทามาซะบุโร (Bando Tamasaburo) (เกิด ค.ศ. 1950) (Daisog, 2017)

ภาพที่ 3

บันไดะ ทามะสะบุโร

Noted. From *Theatre Kabuki*, by H. Bruhat, 2019, <https://fineartamerica.com/featured/theatre-kabuki-bando>

ลุดรुक (Ludruk) ในอินโดนีเซีย การแสดงที่ใช้ผู้ชายแสดงบทผู้หญิง

ลุดรुक (Ludruk) เป็นการแสดงประเภทหนึ่งในชาวตะวันออก รูปแบบการแสดงดั้งเดิมที่นำเสนอโดยคณะนักแสดง หรือนักแสดงตลก เชื่อว่าการแสดงนี้มีอายุย้อนไปถึงศตวรรษที่ 13 และใช้นักแสดงชายสวมบทบาทผู้หญิงที่ยังแสดงจนถึงปัจจุบัน นักแสดงใช้สำเนียงสุราบายา (Surabaya) เมืองสุราบายาเป็นเมืองใหญ่อันดับสองของอินโดนีเซีย มีประชากรอาศัยอยู่จำนวนมากจึงเป็นสำเนียงที่ใช้ในทางการค้ามากที่สุด

ภาพที่ 4

นักแสดงลูดรูกที่เป็นผู้ชายล้วน

Noted. From *The Ludruk theatre divas of Surabaya*, by A. Maloukos, 2021, <http://www.lensculture.com/projects/1341484-the-ludruktheater-divas-of-s>

การใช้ผู้ชายแสดงบทบาทผู้หญิงในนาฏกรรมไทย

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ละครนอกใช้ผู้ชายแสดงเป็นผู้หญิง จนในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศเรื่องละครผู้หญิง เมื่อ พ.ศ. 2398 พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และราษฎร มีคณละครที่ใช้ผู้หญิงแสดงได้ ไม่ห้ามปรามดังแต่ก่อน (ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4 ภาค 2, 2464) เป็นเหตุให้เปลี่ยนแปลงการเล่นละคร ซึ่งเป็นของผู้ชายเล่น มาแต่ก่อน กลายเป็นผู้หญิงเล่น ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อละครสามารถที่จะสร้างผลประโยชน์ ให้กับผู้จัดการแสดงได้ จึงนำไปสู่การตั้งภาษีละครในรัชกาลที่ 4 และเกิดบทละคร จำนวนมาก (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546, หน้าคำนำ) นอกจากนี้ เหตุที่ละครผู้ชายเปลี่ยนเป็นละครผู้หญิงไปโดยมากนั้น เพราะคณะละครหา เด็กผู้หญิงมาฝึกง่าย มีค่าใช้จ่ายน้อยเพราะเย็บปักเครื่องแต่งตัวได้เอง เป็นต้น และผู้ที่มีงานต่างๆ พอใจหาไปเล่น จึงมีผู้นิยมหัดละครผู้หญิงมากขึ้นโดยลำดับ ถึงพวกละครผู้ชาย ที่เล่นมาแต่ก่อน ก็เปลี่ยนไปเล่นผสมโรงกับละครผู้หญิง แต่ยังมีคณะละครอยู่คณะหนึ่ง ที่ยังใช้ผู้ชายแสดงทั้งโรง คือ คณะละครของเจ้ากรับ เจ้าของคณะละครที่เกิดในสมัย

รัชกาลที่ 1 ตั้งคณะละครจนมีชื่อเสียง หลังประกาศรัชกาลที่ 4 อนุญาตให้ผู้หญิงแสดงละครนั้น เจ้ารับฝึกหัดให้ลูกหลานในคณะเล่นผสมโรงกับผู้หญิงที่หัดขึ้นใหม่ แต่พอเมื่อหัดผู้หญิงรำพ้อออกโรงแสดงได้เมื่อไร ก็มักมีข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์มาขอไป ภายหลังจึงไม่ยอมเล่นผสมกับผู้หญิงอีก (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546, หน้า 352-353)

เจ้านายทรงเล่นละครเรื่อง *นิทราชาคริต* พ.ศ. 2428 และ พ.ศ. 2435

นิทราชาคริต เป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2422 มีการจัดแสดงอย่างน้อย 2 ครั้ง เมื่อ พ.ศ. 2428 และ พ.ศ. 2435 ใช้นักแสดงชายแสดงในบทผู้หญิงทั้งสองครั้ง ในครั้งแรกนั้น โปรดเกล้าฯ ให้ปลุกโรงละครชั่วคราวขึ้นที่ศาลาด้านตะวันตก พระที่นั่งพิมานรัตยา ทรงเลือกตัวละครให้เข้าไปชักซ้อมหน้าพระที่นั่ง อีกทั้งเสด็จทอดพระเนตรการซ้อมเนื่อง ๆ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2465, หน้าคำนำ)

ภาพที่ 5

นิทราชาคริต พ.ศ. 2422

หมายเหตุ. จาก *ตำนานการเล่นละครนิทราชาคริต*, โดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2465, พระนคร: โรงพิมพ์ไท.

จากภาพที่ 5 ที่ประทับนั่งกลาง คือ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค (กรมหมื่นทิฆารวงศ์ประวดี) ทรงแสดงเป็นอาบู่หะซัน ส่วนนางกำนัล จากซ้ายไปขวา พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช พระอมรวิสัย (เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ศักร์โต บุนนาค) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรรรณนาค (กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต (กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) และพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ (กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

ส่วนอีกครั้งหนึ่งแสดงเมื่อ พ.ศ. 2435 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงชักชวนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ และหม่อมเจ้าชายในโรงเรียนราชกุมาร ตั้งเป็นสมาคมเรียกว่า ราชกุมารกตานุภรณ์ จัดกิจกรรมชักชวนเล่นละครพูด แสดงเรื่อง *นิทราชาคริต* ตอนแต่งงานอะบู่หะซันกับนางนอชาตอนอวัตต์ ที่เกาะสีชัง

ภาพที่ 6

นิทราชาคริต พ.ศ. 2435

หมายเหตุ. จาก *ลิลิตนิทราชาคริตกับตำนานและบทร้องละคร*, โดย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2465, พระนคร: โรงพิมพ์ไท.

ที่ประทับนั่งอยู่นั้น คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ทรงแสดง เป็น นางโซบิเด มเหสี แฉวยินจากซ้ายไปขวา หม่อมเจ้าจุลดิศ ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ สมเด็จพระเจ้า ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิทธิพัตรสุขุมพันธ์ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต และหม่อมเจ้าถาวรมงคลวงศ์ ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรรราชหฤทัย

ขุนนางฝ่ายหน้าเล่นละครเรื่อง ไกรทอง รับเสด็จรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2440

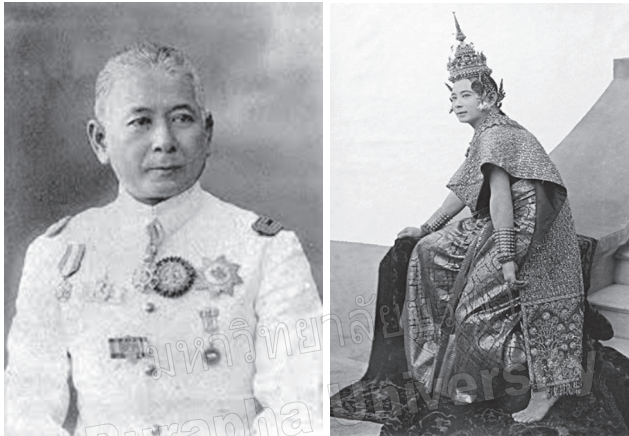
หลังจากรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกนั้น เมื่อเสด็จนิวัติพระนครวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2440 แต่ละหน่วยงานจัดมหรสพประเภทต่าง ๆ รับเสด็จจนถึงเดือน กุมภาพันธ์ เป็นเวลาเกือบสามเดือน ในการนี้ข้าราชการฝ่ายหน้าในนามกรีฑาสโมสร นำโดย พระยาธรรมจรรยาอนุกุลมนตรี (ทองดี โชติกเสถียร) สภานายกราชกรีฑาสโมสร จัดแสดงละครเรื่อง *สังข์ทอง* ตอนตีคลี ที่หน้าศาลาสหทัยสมาคม เมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2440 (นับอย่างสากลคือ พ.ศ. 2441) หม่อมเจ้าจางจิดรณอม ดิศกุล (2513) บันทึก ในเหตุการณ์ดังกล่าวว่า

“...ส่วนข้าราชการฝ่ายหน้านั้นรับเสด็จด้วยการแสดงละครที่หน้าศาลา สหทัย เล่นเรื่องสังข์ทองตอนตีคลี ข้าพเจ้าได้ไปดูละครครั้งหนึ่งก่อน เสด็จพระราชดำเนินกลับเล่นเรื่องไกรทอง ตัวละครมีพระศรีณรงค์เป็น ไกรทอง พระยาพิทักษ์ (หลุย ซาเวียร์) เป็นนางตะเภาทอง พระนรฤทธิ์ เป็นตะเภาแก้ว นายบุศย์มหินทร์เป็นนางวิมาลา ละครเล่นสนุกมากมี การล้อเลียนต่าง ๆ เช่น ตอนทะเลาะวิวาทกัน บางทีก็พูดภาษาอังกฤษ จนคนดูฮาครืนไปตาม ๆ กัน”

คณะของกรีฑาสโมสรนี้ได้แสดงถวายทั้งละครนอกเรื่อง *สังข์ทอง* และเรื่อง *ไกรทอง* นางรจนาแสดงโดยพระยาพิพัฒน์โกษา (เซเลสติโน ซาเวียร์ C.M. Xavier) ขุนนางชาว โปรตุเกสที่ดำรงตำแหน่งทูตลงกระทรงการต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่แปลง สัตูชาติเป็นคนไทยคนแรกและคนเดียว ท่านมีกิจการโรงสีข้าวส่วนตัว และมีที่ดินตรง สีสม ปัจจุบันคือ ซอยพิพัฒน์ ถนนสีลม

ภาพที่ 7

พระยาพิพัฒน์โกษา (เซเลสติน ซาเวียร์ C.M. Xavier) แสดงเป็นนางรจนา

หมายเหตุ. จาก สมุดภาพสยามเรนซองส์ ความทรงจำแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เล่ม 2, โดย หม่อมหลวงภคกรจันทร์ เกษมศรี, 2563, กรุงเทพฯ: สยามเรนซองส์.

เรื่อง *My Friend Jarlet* ที่เจนีวา พ.ศ. 2440 และที่รัสเซีย พ.ศ. 2444

พุทธศักราช 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จถึงกรุงเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกเธอและนักเรียนที่เรียนอยู่ในยุโรปต่างไปรอรับเสด็จ มีการแสดงต่าง ๆ เป็นการรื่นเริง อาทิ การขับร้องและแสดงดนตรีไทย และการแสดงละครพูดภาษาอังกฤษ ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร จัดการแสดงละครเรื่อง *My Friend Jarlet* ทรงแสดงเป็นมารีนาเอกของเรื่อง

ภาพที่ 8

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงแสดงเป็นมารี ในเรื่อง *My Friend Jarlet*

หมายเหตุ. จาก งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม, โดย หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, 2552, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ในระหว่างที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ทรงศึกษาวิชาทหารอยู่ที่กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก ประเทศรัสเซียนั้น เมื่อคราวหยุดเทอม สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จไปเยี่ยม สองพระองค์ทรงจัดการแสดงละครเรื่อง *My Friend Jarlet* อีกครั้ง คราวนี้เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ แสดงเป็นมารี และมีพระบันทึกละเอียดของพระองค์บรรยายการฝึกซ้อมและวันที่แสดงว่า (Chakrabongse & Hunter, 1994, pp. 50-54)

“วันที่ 6 มกราคม หลังจากเสวยอาหารกลางวัน ทั้งหมดก็ซ้อมละครเรื่อง *My Friend Jarlet* เราซ้อมกันไม่ได้เลย ทุกคนได้แต่หัวเราะกันตลอดเวลา ลิขิตทำหน้าที่ตก และพูดผิดจังหวะ ส่วนฉันทเองนั้นก็ไม่เคยได้หัวเราะมากมายอย่างนี้มานานปีแล้ว อย่างไรก็ดี ในการซ้อมใหญ่ ทุกอย่างก็ดีขึ้น แม้ว่า ช่างเลื้อยจะหัวเราะจนต้องคัดต้องแข็ง เมื่อเห็นเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ ทรงแต่งหน้าและทรงชุดเป็นหญิง ... เมื่อถึงบทที่ฉันทออก เสียงปรบมือ

ต้อนรับจากผู้ชม ช่วยทำให้ฉันรู้สึกดีขึ้นมา ... เมื่อละครจบลง ผู้ชมก็พากัน
ปรบมือถวาย โห่ร้องแสดงความพอใจ ส่วนฉันได้รับดอกไม้จากผู้ชมด้วย
หลังจากนั้น เราก็ไปร่วมรับประทานอาหารค่ำกับแขกที่รับเชิญมาชมละคร
ของเรา ฉันได้รับคำชมมากมายและได้รับการบอกเล่าว่าแสดงท่าทาง
เป็นลมได้เหมือนมาก ซึ่งก็เพราะว่าฉันมีครูตินั่นเอง”

ภาพที่ 9

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ในฉลองพระองค์สุภาพสตรี ทรงแสดง
เป็นมารี ในเรื่อง My Friend Jarlet ที่รัสเซีย พ.ศ. 2444

Noted. From *Katya & the Prince of Siam*, by N. Chakrabongse and E. Hunter, 1994, Bangkok: River Books.

กลุ่มนักแสดงชายละครวังสราญรมย์ และคณะละครครีอยุธยา ร.ศ. 2445- พ.ศ. 2463

ระหว่างที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จกลับจากต่างประเทศ พระองค์เสด็จประทับที่วังสราญรมย์ ต่อมาทรงตั้งทวีปัญญา สโมสร มีการออกหนังสือพิมพ์ทวีปัญญา และมีกิจกรรมการแสดงละคร ละครที่แสดง ในช่วงนี้ โปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการบริพารและมหาดเล็กในพระองค์ซึ่งเป็นผู้ชายแสดง แต่หากเป็นละครรำหรือโขนละครพบว่า ยังมีครูผู้หญิงมาแสดงอยู่บ้าง ทรงกำหนดตัวละคร ให้แก่บรรดาข้าราชการบริพาร มหาดเล็ก และข้าราชการ ตามแต่โอกาส จำนวน และสถานที่ บางเรื่องมีนักเรียนเสือป่าเข้าร่วม บางเรื่องที่แสดงตามหัวเมือง ก็จะมีข้าราชการตาม หัวเมืองมาร่วมแสดงด้วยก็มี ดังมีตัวอย่างข้าราชการบริพารที่แสดงในบทบาทผู้หญิงและ ภาพถ่ายเท่าที่หามาได้ ดังในระเบียบการละครเรื่อง *เห็นแก่ลูก* บทพระราชนิพนธ์ของ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2452 ที่โรงละครทวีปัญญา พระราชอุทยานสราญรมย์ มีนามนักแสดงชายที่แสดงบทบาทผู้หญิง ได้แก่ หม่อมหลวงเพ็ญ (เจ้าพระยารามราฆพ) แสดงเป็นแม่กลิ่น หม่อมหลวงพิน (พระยาอนิรุทธเทวา) แสดงเป็น แม่เนิล นายหลาบ (พระราชวรินทร์) แสดงเป็นแม่เหลียน นายพงษ์ แสดงเป็นคุณแม่เขียว มีภาพของนักแสดงชายบางท่านเท่าที่สืบค้นได้ดังนี้

- เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล.เพ็ญ พึ่งบุญ)

เป็นบุตรพระยาประสิทธิ์ศุภการ (ม.ร.ว.ละม้าย พึ่งบุญ) กับพระนมทนต์ (ซึ่งเป็นพระนมของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ) รับราชการในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. 2446 มีความสามารถในด้านนาฏศิลป์เป็นอย่างดี ดังเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง *รวมเกียรติ* บทร้องและบทพากย์ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พิมพ์แจกในงานฉลองพระสุพรรณบัฏของเจ้าพระยารามราฆพ วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2464 ว่า “เป็นผู้ที่ใฝ่ใจเป็นอันมากในวิชาละครตามแบบโบราณของไทยเราอันเป็นวิชาที่นับวันมีแต่จะเสื่อมสูญไป” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2464, หน้าคำนำ) พบว่า ในช่วงที่พระองค์เสด็จประทับอยู่ที่วังสราญรมย์นั้น ม.ล.เพ็ญ มีโอกาสได้แสดง บทบาทผู้หญิง อย่างในเรื่อง *ชิงนาง* แสดงเป็นแม่เหลียนนางเอกของเรื่อง จากภาพถ่ายของหอดจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.ล.เพ็ญยังอยู่ในวัยหนุ่ม ไม่น่าจะถึงยี่สิบปี

ภาพที่ 10

เจ้าพระยารามราฆพ (ซ้าย) และคุณหญิงประจวบ ภริยา (ขวา) เจ้าพระยารามราฆพ แสดงเป็นแม่เลี้ยง ส่วนนายพงษ์แสดงเป็นแม่ลำไย ในเรื่อง ชิงนาง

หมายเหตุ. จาก การแสดงละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 เรื่อง ชิงนาง, โดย สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ป.ป., รหัสเอกสาร M7500044, ภาพถ่าย.

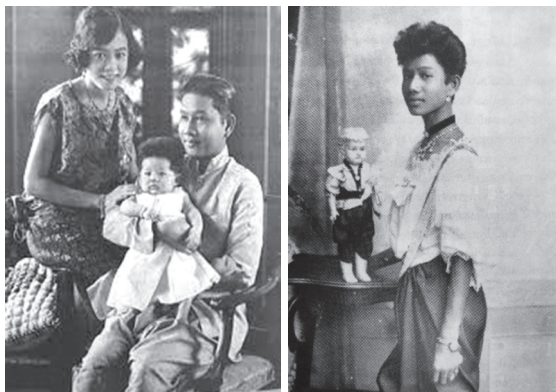
เรื่องชิงนาง บทพระราชนิพนธ์ที่ทรงดัดแปลงมาจากละครชวนหัวเรื่อง *The Rivals* ของ Richard Brinsley Sheridan ขณะทรงดำรงตำแหน่งนายกทวิปัญญาสโมสร (นายก ท.ป.ส.) มีพระราชนิพนธ์ค่านำของเรื่องว่า ใช้เรื่องภาษาอังกฤษเป็นโครง แต่แต่งขึ้นใหม่โดยมาก และตอนจบนั้นแก้ไขใหม่เพื่อให้เป็นเรื่องเหมาะกับการที่อาจจะเป็นไปได้ในเมืองไทย (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ม.ป.ป.) เรื่องนี้กล่าวถึงชายหนุ่มที่ต้องชิงกันเพื่อให้ได้นางเอกมาครอบครอง เป็นเรื่องวุ่นวายโกลาหล ตลกขบขัน และคลี่คลายเมื่อความจริงในท้ายเรื่องปรากฏ เครื่องแต่งกายของแม่เลี้ยง สวมเสื้อลูกไม้ นุ่งโจงกระเบน ส่วนแม่ลำไยป่าของนางเอกเป็นเสื้อลูกไม้แขนยาว คอตั้งตกแต่งด้วยลูกไม้ ตามสมัยนิยมช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 พันด้วยผ้าสไบ นุ่งโจงกระเบน ทั้งนี้ละครเรื่องที่ ม.ล.เพื่อแสดงเป็นผู้หญิงมีน้อยมาก ส่วนใหญ่แสดงบทผู้ชายมากกว่า

- พระยาอนิรุทธเทวา (ม.ล.ฟื้น พึ่งบุญ)

เป็นน้องของเจ้าพระยารามราฆพ รัชการเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. 2446 ในตำแหน่งมหาดเล็กห้องพระบรรทม และได้เลื่อนตำแหน่งมาเป็นลำดับ จนเป็น อธิบดีกรมมหาดเล็ก และผู้บัญชาการกรมมหรสพ ท่านมีความสามารถทางนาฏศิลป์ในการแสดงโขน ได้รับบทเป็นพระลักษณ์ คู่กับเจ้าพระยารามราฆพซึ่งเป็นพระราม และมีความสามารถในการแสดงละครบทพระราชนิพนธ์ ด้วยบุคลิกที่สุภาพ นุ่มนวล จึงมักได้รับบทบาทแสดงเป็นผู้หญิง แต่ก็ไม่พ้นคำครหาในนาฏดุติวงศ์ของเฉลา อนิรุทธเทวา เล่าว่า “จนใคร ๆ นึกว่าพ่อใจเป็นผู้หญิง ชอบเลียนแบบอย่างผู้หญิง เพราะพ่อเป็นคนเอวบางร่างน้อย จริตกริยาเหมือนผู้หญิง แต่แท้จริง พ่อเป็นลูกภาพบุรุษที่มีใจเข้มแข็ง บึกบึน เด็ดเดี่ยว มั่นคง อดทน กล้าหาญ ไม่แพ้ชายชาติจริงทั้งหลาย” (เฉลา อนิรุทธเทวา, 2494, หน้า 11) ภายหลังรัชกาลที่ 6 สวรรคต พระยาอนิรุทธเทวาได้ลาออกจากราชการ จัดตั้งคณะนาฏศิลป์เรียกว่า “คณะละครบรรทมสินธุ์” ท่านได้ช่วยอุปลัถณ์นาฏศิลป์และให้การสนับสนุนกรมศิลปากรเริ่มฟื้นฟูการแสดงนาฏศิลป์ไทย

ภาพที่ 11

พระยาอนิรุทธเทวา (ซ้าย) และคุณหญิงเฉลา (ขวา) พระยาอนิรุทธเทวาในบทบาทการแสดงเป็นผู้หญิง ไม่ทราบเรื่องและปี

หมายเหตุ. จาก พี่นริลลิก. ใน ประมวลลบทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวภาคปกิณกะ, โดย เฉลา อนิรุทธเทวา, 2794, พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

- ขุนวาดพิศวง (แถม ศิลปชีวิต) ตัวนางในโขนและละคร

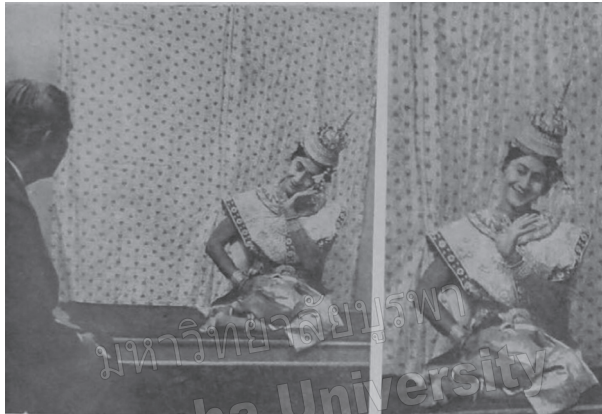
ในการแสดงโขนของรัชกาลที่ 6 นั้น ยังคงให้ผู้ชายแสดงเป็นบทผู้หญิง อาจจะเป็นด้วยความสะดวกในการแสดงบทบาทที่อาจต้องมีแต่ถูกเนื้อต้องตัวในบทต่าง ๆ และอยู่ในหมู่ข้าราชการที่เป็นมหาดเล็กผู้ชาย จึงไม่สะดวกที่จะมีผู้หญิงอยู่ฝึกซ้อมด้วยดังในบันทึกความทรงจำของเสวกโท จมื่นมานิตยัณเรศ (เฉลิม เสวตนันท์) กล่าวถึงการฝึกหัดตัวนางที่เป็นผู้ชายว่า ครูเลือกคนที่อ่อนแอ เอวกลม แล้วครู เช่น หม่อมครูถ้วนเรียกไปไว้ที่ห้องท่าน เพื่อให้ฝึกหัดคลาน หมอบ เดินให้มีกิริยาท่าทางละม้ายผู้หญิงที่สุดผู้ที่แสดงเป็นตัวนาง ต้องหัดท่วงทีจากหมอบคลานให้ได้อย่างผู้หญิง เวลาพูดต้องบิบเสียงเพราะโขนแต่ก่อนไม่นิยมใช้ผู้หญิงเป็นนางอย่างปัจจุบัน เห็นจะเป็นเพราะบทบาทต้องคลุกคลีปะปนกับผู้ชาย เลยต้องใช้ผู้ชายจริง ๆ

ในระเบียบการละครดึกดำบรรพ์ สำเนาถวายพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางลอย แสดงโดยราชเสวกกรมโขนหลวง เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2457 ระบุละครตัวนางฝ่ายยักษ์หลายคน ได้แก่ นางตรีชดา แสดงโดยหมื่นเจนภรตกิจ นางเบญกาย แสดงโดยขุนวิไลวงวาท นางเบญกายแปลง และนางสีดา แสดงโดยนายแถม ศิลปชีวิต

นายแถม ศิลปชีวิต หรือขุนวาดพิศวง เมื่อยังเล็กเคยเป็นศิษย์ของครูหลายท่านด้วยกัน อาทิ หม่อมตลับ ในเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ หม่อมวัน พระยานัฏกานุรักษ์ และท้าวศรีสุนทร เข้ารับราชการในกรมมหรสพเมื่ออายุ 14 ปี แสดงเป็นนางศกุนตลาเมื่ออายุ 15 ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็น ขุนวาดพิศวง ในสมัยรัชกาลที่ 7 ต่อมาเมื่อมีการยุบกรมมหรสพ ไปประกอบอาชีพอื่น จนกลับมาเป็นครูสอนตัวนางในโรงเรียนนาฏศิลป์ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (จักรพันธ์ โปษยกฤต, 2519, หน้า 13-19)

ภาพที่ 12

ท่าอ่ายของนางกษัตริย์ และท่าอ่ายของนางตลาด สัมภาษณ์โดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

หมายเหตุ. จาก ภาพชุดรายการของดีของเรา, โดย ‘รงค์ วงษ์สวรรค์, 2503, สยามรัฐ
สัปดาห์วิจารณ์, 25-28.

**- พระโศภิตนันทการ (ทองหล่อ สุวรรณภารต) ตัวนางโชน และอุณฉายพราหมณ์
คนแรก**

เป็นบุตรของพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) เจ้ากรมโชนหลวง มารดา
ชื่อพวง เป็นนักเรียนมหาดเล็กหลวงเลขประจำตัว 10 เข้ารับราชการในกรมมหรสพหลวง
กรมมหาดเล็กหลวง พ.ศ. 2460 หลังรัชกาลที่ 6 สวรรคต ยุบกรมมหรสพ จึงโอนไป
รับราชการในกระทรวงวังจนเกษียณอายุ ตำแหน่งสุดท้าย คือ หัวหน้าการเงินในกองคลัง
สำนักพระราชวัง นามทองหล่อ ปรากฏในรายนามตัวละครตัวนางบพพระราชนิพนธ์
รัชกาลที่ 6 หลายตอน อาทิ แสดงเป็นตัวนางตอนรามสูรซึ่งแกวกับพิธิกุ่มภินิยา โชนสมัครเล่น
ช่วยงานเปิดโรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยม วันเสาร์ที่ 25 ธันวาคม ร.ศ. 128 (พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2452) เป็นนางเบญจกายในตอนเผาลงกาเมื่อวันที่ 9-10
มกราคม พ.ศ. 2455 (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2454) และในงาน
ฉลองพระสุพรรณบัฏของเจ้าพระยารามราฆพ เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2464 แสดง
เป็นอุณฉายพราหมณ์ในละครเบิกโรงเรื่อง *ดึกดำบรรพ์* พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 6
ซึ่งพระยานัฏกานูรักษ์เป็นผู้คิดทำและฝึกหัด (จักรพันธ์ โปษยกฤต, 2519, หน้า 13-19)

ภาพที่ 13

หลวงไพจิตรนันทการ (ทองเล้ง สุวรรณภารต) ขณะอายุได้ 77 ปี แสดงท่าอายุของตัวนาง

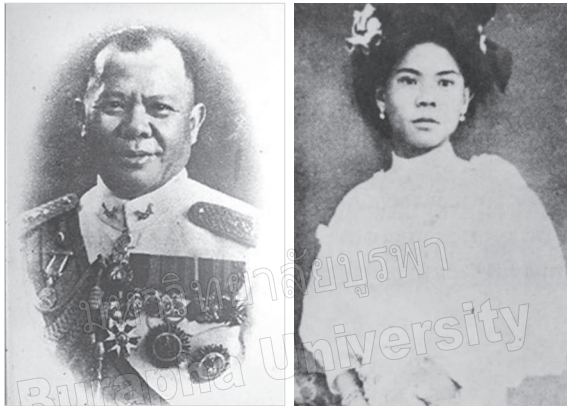
หมายเหตุ. จาก หลวงไพจิตรนันทการ ฉายาพรหมณัคนแรก. ใน *อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพหลวงไพจิตรนันทการ*, (หน้า 13-19) โดย จักรพันธ์ โปษยกฤต, 2519, ม.ป.ท.

- พลโทพระสราภัยสุฤติการ (กระมล โชติเสถียร) แสดงเป็นแม่สายหยุด ในเรื่องความดีมีไชย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พระราชนิพนธ์เรื่อง *ความดีมีไชย* ให้นักเรียนนายร้อยแสดงในงานฉลองธงชัยเฉลิมพลวันที่ 26 พฤศจิกายน ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) เป็นเรื่องเกี่ยวกับการสอบสวนสืบสวน ความรักชาติ การจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การหาตัวผู้ร้ายที่แอบแฝงมาโจรกรรมข้าวภายในค่ายทหาร และการรักษาความลับทางราชการ บทนางเอกนี้โปรดเกล้าฯ ให้ร้อยตรีกระมล บุตรของพระยาธรรมจรรยาอนุกุลมนตรี (ทองดี โชติเสถียร) แสดงเป็นแม่สายหยุด สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงควบคุมการฝึกซ้อม ตลอดจนออกแบบฉากต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง ร้อยตรีกระมลเข้ารับราชการทหารในเวลาต่อมา ตำแหน่งสุดท้าย คือ พลโทพระสราภัยสุฤติการ อดีตผู้บัญชาการเสนานิการกองทัพบก พ.ศ. 2473-2474

ภาพที่ 14

พลโทพระสราภัยสุฤทธิการ เมื่อยังเป็นนักเรียนนายร้อยกรมพล โชติกเสถียร แสดงเป็นแม่สายหยุด ในเรื่อง ความดีมีชัย เมื่อ พ.ศ. 2451

หมายเหตุ. จาก งานละครของพระบาทสมเด็จพระปรมาภิไธยวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม, โดย หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, 2552, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พระมหามนตรีศรีอภัยสมุห (ฉัตร โชติกเสถียร) แสดงเป็นแม่ละไม

เป็นบุตรพระยาธรรมาจรรยานุกุลมนตรี (ทองดี โชติกเสถียร) เป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2457 ในตำแหน่ง นายรองสนิท จนเป็นจมีนมหาดเล็ก พ.ศ. 2465 และในรัชกาลที่ 7 เป็นเจ้ากรมมหาดเล็ก และเจ้ากรมพระตำรวจวารักษาพระองค์ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ พระมหามนตรีศรีอภัยสมุห ท่านมีโอกาสดแสดงละครพระราชนิพนธ์ในบทบาทผู้ชายและผู้หญิงหลายเรื่อง และมีนามแฝงพระราชทานว่า นายร่ม สว่างนาน ในละครเรื่อง มหาตมะ แสดงเป็นแม่ละไม ซึ่งท่านรู้สึกภาคภูมิใจมาก ได้เล่าให้ลูก ๆ ฟังว่า “พอรู้สึกตื่นเต้นที่ได้แต่งตัวสวย และยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากทูลกระหม่อมฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร) ทรงพระกรุณาแต่งวิกผมให้” ภายหลังท่านมีส่วนในการสร้างคณะละครสมัครเล่น จัดแสดงละครตามบทพระราชนิพนธ์ ชื่อว่า คณะละครศรีอยุธยาามนุสรณ์ เพื่อเทิดพระเกียรติ เผยแพร่พระเกียรติคุณ และหารายได้บำรุง

การกุศล ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ รายการวิทยุ ตามโอกาสต่าง ๆ (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหามนตรีศรีอริวงษ์สุห พ.จ. (ฉัตร โชติกเสถียร), 2533)

ภาพที่ 15

พระมหามนตรีศรีอริวงษ์สุห (ฉัตร โชติกเสถียร) แสดงเป็นแม่ละไม ในเรื่อง มหาตมะ พ.ศ. 2457

หมายเหตุ. จาก อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหามนตรีศรีอริวงษ์สุห พ.จ. (ฉัตร โชติกเสถียร), 2533, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.

ยุคละครขายจริงหญิงแท้

การใช้ผู้ชายแสดงละครของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ มีมาจนราว พ.ศ. 2463 ยกเว้นการแสดงละครบางเรื่องที่โปรดเกล้าฯ ให้ครูละครผู้หญิงร่วมแสดง รวมทั้งละครพูดภาษาอังกฤษ ที่ปรากฏหลักฐานว่ามีสุภาพสตรีไทยร่วมแสดงด้วย จนกระทั่งต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2463 ในงานประกวดภาพเขียน ณ พระราชวังพญาไท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพบกับหม่อมเจ้าวรรณวิมล พระธิดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ต่อมาพระองค์พระราชทานนามให้ใหม่ว่า หม่อมเจ้าวัลลภาเทวี และโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน และทรงแต่งตั้งนางสนองพระโอษฐ์และข้าราชการบริพารฝ่ายในที่เป็นผู้หญิง เมื่อราชสำนักที่เคยมีแต่ผู้ชายล้วน มีผู้หญิง จึงมีการซ่อมละครพูดในราชสำนักที่ผู้ชายจริงหญิงแท้เกิดขึ้น ม.ล.ปิ่น มาลากุลบันทึกไว้ว่า ละครที่ซ่อมโดยใช้ชายจริงหญิงแท้เรื่องแรก คือเรื่อง *งดการสมรส* ซ่อมเมื่อวันที่ 21

ตุลาคม พ.ศ. 2463 แต่วันที่แสดงจริง คือ วันที่ 6 พฤศจิกายน นั้น โปรดเกล้าฯ ให้แสดงเรื่อง *เจ้าข้า, สารวัด!* ก่อนเรื่องอื่น (ปีน มาลากุล, 2552, หน้า 292)

วันที่ 6-7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2463 มีการแสดงละครสั้น 4 เรื่องแรก โดยมีผู้หญิงแสดงเป็นนางเอกและ ตัวละครที่เป็นผู้ชาย คือ เรื่อง *เจ้าข้า, สารวัด!* แสดงบทผู้หญิงโดย หม่อมเจ้าศรีสวาทกันฤมล วรวรรณ และหม่อมสุ่น วรวรรณ ณ กรุงเทพ ส่วนพระยาอนิรุทธเทวาที่เคยแสดงบทผู้หญิงนั้น ก็ได้กลับมาแสดงเป็นผู้ชาย ดังในดุสิตสมิตระบุว่า “ที่เคยเห็นเป็นตัวผู้หญิงได้ดี มาเป็นผู้ชายคราวนี้ ความดีก็ไม่ผิดแผกไปเลย” (พรหมบุตร, 2463, หน้า 91) เรื่องที่ 2 *งดการสมรส* นางสาววัน วาระสิริ เคยแสดงละครภาษาฝรั่งเศสและภาษาอังกฤษมาแสดงภาษาไทยเป็นครั้งแรก เรื่องที่ 3 *ขนมสมน้ำยา* มีนางขุ่ม สุริโยตร และเรื่องที่ 4 คือเรื่อง *โพงพาง* เป็นครั้งแรกที่ พระองค์วัลลภาเทวี ทรงเล่นละครพูด ร่วมกับหม่อมเจ้าลักขมีลาวัณ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงเป็น นายพลเรือโทพระยาสมุทรโยธิน หม่อมเจ้าหญิงวัลลภาเทวี ทรงแสดงเป็น คุณหญิงสมุทรโยธิน หม่อมเจ้าหญิงลักขมีลาวัณ ทรงแสดงเป็นนางสาวสายหยุด สมุททานนท์ พระยาประสิทธิศุภการ แสดงเป็นนายเรือเอก หลวงเชี่ยวชาญ พระยาอนิรุทธเทวา แสดงเป็นนายประมุข มีนางกูร และพระยาสุจริตธำรงแสดงเป็นพระวิสูตรพานิช

ภาพที่ 16

การแสดงเรื่อง โพงพาง พ.ศ. 2463

หมายเหตุ. จาก *การแสดงละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 เรื่อง โพงพาง*, โดย สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ป.ป., รหัสเอกสาร M7500037, ภาพถ่าย.

บทสรุป

การใช้ผู้ขายแสดงบทบาทผู้หญิงมีมานานแล้วในโลก ด้วยธรรมเนียม จารีต ประเพณี และกฎหมาย ทั้งในต่างประเทศและประเทศไทย และมีจนถึงปัจจุบัน การแสดงข้ามเพศ จึงเป็นวัฒนธรรมการแสดง ที่ไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใดที่ให้ผู้ขายแสดงบทบาทของผู้หญิง

การแสดงบทบาทข้ามเพศนี้ ถือเป็นการแสดงความสามารถของผู้แสดงว่าจะสวมบทบาทเป็นผู้หญิงได้เหมือนมากน้อยเพียงใด สามารถเก็บรายละเอียดความเป็นผู้หญิง สื่อกออกมาให้ผู้ชมได้รับรู้อย่างใด มิใช่เป็นเรื่องง่ายที่จะแสดงได้ จำเป็นต้องศึกษาเรียนรู้วิธีการพูด การเดิน ลักษณะกิริยาท่าทาง ที่อ่อนช้อยเหมือนผู้หญิง การใช้วงและเหลี่ยมของร่างกาย โดยให้ผู้ชมไม่รู้สึกรีดอัดหรือรู้สึกตลกขบขัน ตัวอย่างเช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เองก็เคยแสดงในบทของผู้หญิงเมื่อยังทรงพระเยาว์ และทรงแสดงละครขณะประทับในต่างประเทศ เมื่อเสด็จกลับมาในระหว่างประทับอยู่ที่พระราชวังสราญรมย์ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะโขนสมัครเล่นขึ้น รวมทั้งละครพูด ก็กำหนดให้ผู้แสดงทั้งเป็นมหาดเล็ก ข้าราชการบริพาร ขุนนาง ข้าราชการ นักเรียนเสื่อป่า แสดงบทบาทของตัวนางและผู้หญิง แต่ทั้งนี้มิได้มีข้อห้ามแต่อย่างใด ด้วยปรากฏว่ามีการแสดงของละครครผู้หญิงร่วมบ้างตามโอกาสต่าง ๆ ตลอดจนการแสดงละครพูดภาษาฝรั่งเศส ที่มีสุภาพสตรีชาวไทยแสดงร่วมด้วย จนเมื่อ พ.ศ. 2463 หลังจากทรงมีพระคู่หมั้น และเริ่มมีฝ่ายใน จึงเกิดการแสดงละครแบบใช้ชายจริงหญิงแท้ขึ้นในการแสดงของพระองค์ ในคณะศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2463 และแสดงตลอดมาจนสิ้นรัชกาล จนกระทั่งปัจจุบัน ก็ยังมีการแสดงบทบาทผู้หญิงในละครอยู่ เช่น ครูสุภชัย จันทรสุวรรณ์ ได้รับการยอมรับว่าแสดงบทบาทนางรจนาด้อย่างอ่อนช้อยงดงาม จนมีผู้เปรียบเปรยว่าทำได้สวยงามยิ่งกว่าผู้หญิงจริง ๆ เสียอีก จึงเป็นการท้าทายความสามารถของผู้แสดง ผู้ที่สวมบทบาทแสดงได้ทั้งชายและหญิง จนเห็นความแตกต่างเช่นนี้ นับว่าเป็นศิลปะการแสดงที่ใช้ความสามารถของผู้แสดงอันเป็นเอกลักษณ์ มีความซับซ้อน และมีลักษณะพิเศษอย่างแท้จริง

กิตติกรรมประกาศ

ได้รับทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับนิสิต จากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

- จงจิตรถนอม ดิศกุล, หม่อมเจ้า. (2513). *รับเสด็จฯ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440)*. พระนคร: โรงพิมพ์กฤษฎณกรณ์.
- จักรพันธ์ โปษยกฤต. (2519). หลวงไพจิตรนันทการ ุญฉายพราหมณ์คนแรก. ใน *อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพหลวงไพจิตรนันทการ* (หน้า 13-19). ม.ป.ท.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2465). *ลิลิตนิทราชาคริตกับตำนานและบทร้องละคร*. พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
- เฉลา อนิรุทธเทวา. (2494). *พื้นรำลึก*. ใน *ประมวลบทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวภาคปกิณกะ*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2465). *ตำนานการเล่นละครนิทราชาคริต*. พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2546). *ละครพ็อนรำ: ประชุมเรื่องละครพ็อนรำกับระบำรำเต้น ตำราพ็อนรำ ตำนานเรื่องละครอิเหนา ตำนานละครดีกัดาบรรพ์*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาค 2. (2464). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔-ภาค-๒>.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. (2552). *งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรหมบุตร. (2463, 13 พฤศจิกายน). *คณะศรีอยุธยา. ดุสิตสมิต*, หน้า 81-96.
- ภัศกรจันทร์ เกษมศรี, ม.ล. (2563). *สมุคภาพสยามเรนของส์ ความทรงจำแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: สยามเรนของส์.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2452). *สำเนาลายพระราชหัตถเลขา บทร้องและพากย์เจรจา ตอนรามสูรชิงแก้ว กับพิธิภูมิภินิยา*. พระนคร: หอวชิราวุธานุสรณ์.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2454). *สำเนาลายพระราชหัตถเลขา บทโขมตอนเผลอลงกา โขนมหาดเล็ก (โรงข้าหลวงเดิม)*. พระนคร: หอวชิราวุธานุสรณ์.

- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2464) *รามเกียรติ์ บทร้องและบทพากย์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. พระนคร: หอวชิราวุธานุสรณ์.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (ม.ป.ป.). *สำเนาลายพระราชนิพนธ์เรื่อง ขิงนาง*. พระนคร: หอวชิราวุธานุสรณ์.
- ‘รงค์ วงษ์สวรรค์. (2503, กุมภาพันธ์ 7). ภาพชุดรายการของดีของเรา. *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์*, หน้า 25-28.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *การแสดงละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 เรื่อง โฟงฟาง*. รหัสเอกสาร M7500037. ภาพถ่าย.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *การแสดงละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 5 เรื่อง นิทราชาคริต*. รหัสเอกสาร M7500039. ภาพถ่าย.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *การแสดงละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 เรื่อง ขิงนาง*. รหัสเอกสาร M7500044. ภาพถ่าย.
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหามนตรีศรีอริยวงศาคตญาณ (อัมพร อมฺพโร). (2533). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.
- Alchin, L. K. (2005). *Interesting information about the Globe Theatre Female Roles during the life and times of William Shakespeare and Elizabethan London, England*. Retrieved from <http://www.bardstage.org/globe-theatre-female-roles.htm>.
- Bruhat, H. (2019). *Theatre Kabuki*. Retrieved from <https://fineartamerica.com/featured/theatre-kabuki-bando>.
- Chakrabongse, N., & Hunter, E. (1994). *Katya & the Prince of Siam*. Bangkok: River Books.
- Cooper, R. (1818). *National portrait gallery*. Retrieved from <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw141137/Edward-Kynaston>.
- Daisog, R. R. (2017). *Onnagata: The ideal lady whom no woman could ever be post in Traditional Culture*. Retrieved from <https://pop-japan.com/culture/onnagata-the-ideal-lady-whom-no-woman-could-ever-be>.

- Fang, L. (2014). *120th Anniversary of Mei Lanfan*. Retrieved from http://en.chinaculture.org/info/2014-10/23/content_570582.htm.
- Howe, E. (1992). *The first English actresses: Women and drama, 1600-1700*. New York, USA: Cambridge.
- Maloukos, A. (2021). *The Ludruk theatre divas of Surabaya*. Retrieved from <http://www.lensculture.com/projects/1341484-the-ludruk-theater-divas-of-s>.
- Shiue, A. (2014). *120th Anniversary of Mei Lanfang at Lincoln Center*. Retrieved from <http://www.beyondchinatown.com/2014/08/19/120th-anniversary-of-mei-lanfang-at-lincoln-center/>.
- Thowok, D. N. (2015). Cross Gender in Indonesian Tradition. Committee of Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (editors), *Folk Performing Arts in ASEAN: The SAC International Conference 2015 on 4th-6th September 2015* (pp. 606). Sirindhorn Anthropology Centre, Bangkok, Thailand.
- Worthen, B. W. (1996). *The harcourt brace anthology of drama*. Fort Worth: Harcourt Brace College.